

TÜRKMEN KÖROĞLU DESTANINDA KÜLTÜREL MİRAS KATMANLARI*

Prof. Dr. Mustafa Arslan

Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-mail: marslan@pau.edu.tr

Özet

Köroğlu Destanı Türk dünyasında ayrıcalıklı bir yere ve öneme sahip ortak değerlerden biridir. Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar sadece Türkler arasında değil farklı toplumlar tarafından da bilinir. Sovyetler Birliği zamanında siyasal baskılarla kesintiye uğramış olmakla birlikte, konuyla ilgili metin yayınları ve incelemeleri, sözlü gelenekten derlemeler, hatırı sayılır bir bilgi birikimi oluşturulmuş durumdadır. Özellikle bağımsızlık sonrası "Göroğlu", Türkmenistan'da kültürel belleğin özel bir anlam alanı ve hatırlama figürü olarak toplumsal kimliğin inşasında temel bir kodlama indeksi olarak görülmeye başlamıştır. Salt bir anlatı formu olmanın ötesinde sanatsal yaratıcılığı geliştirdiği, insanlara güçlü bir sosyal ve kültürel aidiyet duygusu kazandırdığı gerekçesiyle de Köroğlu Destanı ve geleneği, Türkmenistan'ın başvurusu üzerine 2015 yılında Unesco'nun Somut Olmayan Kültürel Miras listesine alındı. Ancak bugüne kadar bu destan ve anlatı geleneğiyle ilgili çalışmaların henüz yeterli bir seviyede olmadığı, kültürel bilgi bağlamında stratejik ve işletilebilir sonuçların ortaya konulmadığı görülmektedir. Özellikle küreselleşmeyle beraber yeniden anlam ve önem kazanan geleneksel kültür unsurlarının tespiti, korunması ve geleceğe aktarılması bağlamında, dikkate sunulan problem daha da öncelikli ve önemli bir hal almaktadır. Bu bağlamda bilgi, düşünce ve sanat alanlarında henüz yakalanamayan kültürel yeniden üretimin, çok yönlü yorumlamalarla yapılması bir gereklilik arz etmektedir. Bildiride Türkmenistan Köroğlu Destanı'ndaki kültürel miras katmanlarına dikkat çekilerek, bu miras unsurlarının tarihsel süreklilik, toplumsal kimlik, sanatsal bildirim boyutlarını, sosyal bağlamlarında turizm ve ekonomi alanlarına taşıma yönünde düşünceler paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkmenistan, köroğlu destanı, kültürel miras, koruma, süreklilik.*

LAYERS OF CULTURAL HERITAGE IN THE "TÜRKMEN KÖROĞLU" EPIC

Abstract

Köroğlu Epic is one of the common values that has a privileged place and importance in the Turkish world. It is known not only among Turks but also by different societies from Central Asia to the Balkans. Even though it was interrupted by political pressures during the Soviet Union, a considerable amount of knowledge has been created with the publications and reviews of texts and compilations from the oral tradition. Especially after independence, "Göroğlu" started to be seen as a basic coding in the construction of social identity as a special meaning area of cultural memory and a figure of remembering in Turkmenistan. The Epic of Köroğlu and its tradition were included in the Intangible Cultural Heritage list of Unesco in 2015, upon the application of Turkmenistan, on the grounds that, beyond being a narrative form, it develops artistic creativity and gives people a strong sense of socio-cultural belonging. However, it is seen that the studies on the epic and narrative tradition in question have not been at a sufficient level yet, and strategic and operable results have not been revealed in the context of cultural knowledge. Especially in the context of identifying, protecting and transferring the traditional cultural elements, which have gained importance with globalization, the problem brought into consideration becomes even more prioritized. In this context, cultural reproduction, which has not yet been captured in the fields of knowledge, thought and art, needs to be done with multidimensional interpretations. In the paper, the cultural heritage layers in the Turkmenistan Köroğlu Epic will be drawn attention, and ideas will be shared about transferring the historical continuity, social identity and artistic declaration dimensions of these elements from their social contexts to the fields of tourism and economy.

Keywords: *Turkmenistan, köroğlu epic, cultural heritage, conservation, continuity*

* Bu çalışmada örnek olarak verilen metinler, 1997 yılında tamamlanmış olan doktora tezinde kullanılan 20 koldan alınmıştır. Bkz. Mustafa Arslan, *Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, EÜ. SBE. İzmir.

Giriş

Köroğlu Destanı, Türk kahramanlık anlatıları arasında hem yayıldığı geniş coğrafya hem de tarihi süreçte güncellenen icralar vasıtasıyla sürekli canlı kalan sözlü anlatılardan biridir. Doğudan Batıya bütün Türk boyları arasında olduğu gibi komşu toplumlar tarafından da bilinmekte ve anlatılmakta, Türklerin ortak-kültürel hafızasına ilişkin önemli bir anlam alanı ve hatırlama figürü oluşturmaktadır. Özellikle Türkmenistan Türkleri arasında Göroğlu anlatmaları ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Türkmenler arasında bu anlam alanını oluşturan temel bilgiler ve kodlamalar, esasen toplumun yaşadığı hayat tarzı içinde bilinmekte ve yaşanmakta, ayrıca uzman anlatıcılar tarafından “Türkmen Kahramanlık Destanı Göroğlu” adıyla bir anlatı formuna bürünerek toplumsal dolaşımı ve tarihsel sürekliliği sağlayan, bir kimliğin ve varoluşun da ifadesi olarak yaşatılmaktadır. Göroğlu Destanı ve anlatı geleneğinin Türkmenler arasındaki bu önemi, UNESCO tarafından da fark edilmiş ve destan, anlatı formu olmanın ötesinde sanatsal yaratıcılığı geliştirdiği, insanlara güçlü bir sosyal ve kültürel aidiyet duygusu kazandırdığı gerekçesiyle 2015 yılında Unesco’nun Somut Olmayan Kültürel Miras envanter listesine alınmıştır. Bu durum özelde Türkmen Göroğlu Destanı, genelde Köroğlu anlatmalarının bütün çeşitlemeleri üzerinde daha fazla ve farklı çalışmaların yapılması ve bunların yayınlanması gerekliliğini ortaya çıkarmış, araştırmacılara kültürel bilgi bağlamında stratejik ve işletilebilir sonuçlar ortaya koyma misyonu yüklemiştir. Özellikle küreselleşmeyle beraber dikkate sunulan problem daha da öncelikli ve önemli bir hal almaktadır. Bilindiği üzere küreselleşme, geçen yüzyılın sonlarından itibaren özellikle siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda çok tartışılan kavramlardan biridir ve bu tartışmalar temelde iki nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi küreselleşmenin, küresel medya kültürünün ve ekonomisinin bütün dünyaya yayılma ve egemenlik kurma eğilimi şeklinde emperyalizmin yeni boyutu olduğu; ikincisi de, yerel ve bölgesel unsurların kendilerini belirtme, farkındalık yaratma, yaşama ve yayılma amaçlı harekete geçmesi sonucuna odaklanmaktadır. Bu ikinci tartışma noktasında UNESCO’nun 17 Ekim 2003 tarihinde toplanan 32. Genel Konferansı’nda kabul edilen “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi” ile yeniden anlam ve önem kazanan geleneksel kültür unsurlarının tespiti, korunması ve geleceğe aktarılması bağlamında, Köroğlu Destanı’na ilişkin bilgi, düşünce ve sanat alanlarında henüz yakalanamayan kültürel yeniden üretime zemin oluşturmak amacıyla, çok yönlü yorumlamaların yapılması bir gereklilik arz etmektedir. Bu sebeple bildiride Türkmenistan Göroğlu Destanı’ndaki Somut Olmayan kültürel miras katmanlarına dikkat çekilerek, bu miras unsurlarının tarihsel süreklilik, toplumsal kimlik,

sanatsal bildirim boyutlarını, sosyal bağlamlarında turizm ve ekonomi alanlarına taşıma yönünde düşünceler paylaşılacaktır.

Sözlü Anlatımlar-Sözlü Gelenekler:

Türkmen Göroğlu Destanı elbette kendi özelinde dilin Somut Olamayan Kültürel Mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gördüğü bir sözlü anlatım ve sözlü gelenektir. Bahşı adı verilen uzman anlatıcıların, yazılı olmayan kurallar çerçevesinde dilin sözeldoku özelliğiyle bir edebi anlatı formu halinde her defasında yeniden ürettiği ve aktardığı bu ürün, başlı başına kültürel miras unsurudur. Manzum-mensur şekilde düzenlenen anlatı kurgusu, kahramanlık ana temasına ilişkin tipoloji ve motif yapısı, manzum kısımları oluşturan geleneksel nazım biçimleri, ifade ve üslup özellikleri destanı kültürel miras unsuru olarak tanımlamaya yeterlidir. Bu özellikleriyle de zaten envanter listesine kaydedilmiştir. Ancak destan dikkatlice ele alındığında, dilin bir vasıta olarak kullanıldığı kültürel miras nitelikli farklı sözlü üretim ve gelenekleri de içinde barındırdığı görülür. Destanın bütüncül yapısı içinde Türkmen sözlü geleneğinin kültür katmanlarını oluşturan bu unsurların başında atasözü ve deyim şeklindeki kalıplaşmış veya yarı-kalıplaşmış dil birlikleri gelmektedir. Ele alınan metinde tespit edilen yüzden fazla atasözü ve deyim bulunmakta, bunların yinelenen kullanımları da dikkate alındığında önemli bir kültürel boyut oluşturmaktadır. Birey ve toplum hayatının farklı yönlerine ilişkin değerleri yansıtan bu kalıp ifadelerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

“Huday berse guluna, getirip goyar yoluna” (Allah verirse kuluna, getirir koyar yoluna)

“At ürken yerinden er gorkan yerinden” (At ürken yerinden, er korkan yerinden)

“Baş bolmasa gövde leş” (Baş olmazsa gövde leş)

“Gün güyçlüniñki, govurga dişlininki” (Gün güçlününki kavurga dişlininki)

“Keseli gutulcak bolsa, tebibi garşı geler” (Hastalığı geçecekse, doktoru karşısına gelir)

“İl oñlasa atıñı soy” (Halk onaylarsa atını kes)

“Bir yazıkdan är ölmez, hiç yazıksız är bolmaz” (Bir günahattan er ölmez, hiç günahsız er olmaz)

“Türkmeni dürtmeseñ duymaz” (Türkmeni dürtmesen duymaz)

Bu kalıp sözler destan metninde *“diyenleri ekeni, diyipdirler, Atañ ... diyip aydandır, ... diyen bir nakil bardır”* ifadeleriyle kullanılarak geçmişle içinde bulunulan zaman arasında bir ilişkinin kurulmasına, toplumsal-kültürel kimliğin kökenlerine ve tarihsel sürekliliğe de işaret etmektedir.

Destanda dilin bir vasıta olarak kullanıldığı bir başka kültürel üretim örneği ise masal

türüyle ilgilidir. Türk masal geleneği içinde aile sosyal kurumuna ve “çocuk-çocuksuzluk” değerine destek işleviyle öne çıkan anlatılardan “Altın Top” masalı, destan metninde de aynı işleve yönelik olarak yer almaktadır. Anlatı şöyledir:

“Birbirine komşu iki aile varmış. Onların biri, zevk safa içinde, her gün eğlence, her gün toy, günün nasıl doğup nasıl battığını fark etmiyormuş. Öteki ailede ise ne ses, ne eğlence, ne gürültü var, sanki bir mezarlık gibi, ıvıssızmış, gün batınca yatarlarmış. Bir gün komşusu öteki mutlu aileye; "Sizin her gününüz toy, bayram gibi geçiyor, nasıl sohbet edip böyle gülüşüyorsunuz" diye soruyor. O zaman mutlu aile ona; "Bizim bir altın aşığımız var, şunu oynayıp gülüşüyoruz" demiş. Üzüntülü komşu varını yoğunu paraya çevirip, bir altın aşık ediniyor. Birinci gün karı koca birlikte geç akşam kadar oynuyorlar, ertesi aşığı oynayıp durmaktan usanıp da fırlatıp atıyorlar. Komşularına dönüp; "Biz bir günde aşıktan usandık, siz niye bıkmıyorsunuz" diye soruyor. O zaman mutlu komşu; "Bizim aşığımız bıkalacak aşık değil, onun her kımlıtısı, her peltek söylediği sözü, bütün yorgunluğu, üzüntüyü aklından çıkarıyor" diye cevap veriyor. Ondan sonra öteki komşu; çocuktan bahsedildiğini anlayıp, "çocuklu ev pazar çocuksuz ev mezar" atasözünü aklına getiriyor ve evlerinde kâkülüne altın suyu verilen çocuğun yokluğunu anlıyor.”

Destan metninde metinlerarası-söylemlerarası bir gösterge yönüyle de dikkate değer olan bu örneğin, Türk kültürel bütünlüğünü, farklı bağlamlarda biçimlenen kültürel normların tarihsel süreklilik, ortak kimlik ve sanat boyutlarına yönelik yansımalarını göstermesi açısından da önemli olduğunu düşünmek mümkündür.

Gösteri Sanatları:

Türkmen Göroğlu Destanı'nın somut olmayan kültürel mirasa yönelik bir başka katmanı ise özellikle müzik unsur ile yansıyan gösteri sanatlarıdır. Bilindiği gibi gerek Köroğlu Destanı'nın gerekse diğer halk edebiyatı ürünlerinin Türkmenler arasında yayılmasında, sevilmesinde ve aynı zamanda bu ürünlerin günümüze taşınmasında, “bahşı” olarak adlandırılan anlatıcıların çok önemli bir yeri ve işlevi bulunmaktadır. Türkmen halkı arasında yaygın olan, “Her işiñ vagtı yağsıdır, toyun gelişiği bağsıdır” veya “Yurda bela gelir bolsa, töre bilen tozan gelir; Yurda dövlet gonar bolsa, bağşı bilen ozan gelir” atasözleri, “Toy-tomaşa”larda en büyük saygının bahşılara gösterildiğini, onların iyilik habercisi, sevinç ve mutluluk timsali olduklarını ortaya koymaktadır (Arslan, 1997: 4-5). Müziğin bahşılık sanatı bağlamında icraya dönüştüğü ve Türkmenlerin gündelik hayatında önemli bir yere sahip olan bu kültürel katmana ilişkin unsurlar, aşağıda verilen bazı örneklerde olduğu gibi destan

metninde de kendini gösterir:

“Toya gelenler, Göroğlu Bey’e, kendi toyunda coşup bir nağme söylemesini istediler. Göroğlu Bey:

- Çoğunluğun kalbini kırmak olmaz; diyerek, dutarını eline alıp, coşup bir nağme söyledi.”

“Bir delikanlı Kırat’ı gezdirdi. Göroğlu’nun atını tutan önceki yiğit Göroğlu’nu yeni bir evin kapısına getirdi, içerde oturanlara;

-Hey yiğitler, mihman bahşı geldi, ona başköşeden yer verin; dedi.

Göroğlu’na başköşeden yer verdiler. Çay, çilim getirip;

-Misafir bahşı, saz çalıp oturun, senden öncekiler sıralarını savdılar; dediler.

Göroğlu, eline sazını alıp önce ‘novayı’ dan tuttu, onun arkasından ‘damana’, en sonunda da ‘cenk havası’ çalıp söyledi. Göroğlu’nun üstüne her yandan para yağdı, alkış yağdı, bahşılar için konulan bayrağın hepsini Göroğlu aldı.”

“Âşık Aydın pir bahşıcılık ile saz ile söz ile her şey bitecek olsa kimsede hakkını bırakacak adam değildi. O, her ne dese olacağını biliyordu, Göroğlu gibi çırağı olduğuna güvenip, altın desenli oyma sazını eline aldı, yenini toplayıp sazını ayarladı, dutarın kapağına vurup ipek tellerinden kederli sesler çıkarıp, görene göz duyana kulak edip bir nağme söyledi.”

“Nağme söyleyecek bahşılar, dutarlarının tellerini değiştirip, köprüsünü ayarlıyorlar, tellerin akordunu kontrol ediyorlardı.”

Örneklerde de görüldüğü üzere destan bahşılık sanatı ve icrası yanında, bahşıların kullandıkları musiki aleti ve makamları hakkında da bilgiler vermektedir. *“Dutar, saz, altın desenli oyma saz”* gibi musiki aletini tasvir ve tanımlamalar, icraya hazırlık faaliyetleri, *“novayı, damana, cenk havası”* şeklinde ifade edilen makam adları veya icra ortamlarının şartlarına ilişkin bilgiler, geleneğin korunması ve aktarılması bağlamında önemli işleve sahiptir.

Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler:

Somut Olmayan Kültürel Miras alanlarının tamamıyla ilişkili olan, en yoğun ve karışık konularından birini oluşturan ritüel, şöen, kutlama şeklindeki toplumsal uygulamalar (Oğuz, 2009: 131-132), Türkmenlerin sosyal ve kültürel hayatında da çeşitli ve önemli bir boyuta sahiptir. Bu kültürel miras unsurlarının pek çok örneği, Göroğlu Destanı’nı vasıtasıyla da yeni nesillere aktarılmaktadır. Doğum, düğün, ölüm gibi insan hayatına bağlı geçiş törenleri zaten destan türünün yapısına uygun olarak anlatı içinde ayrı epizotlar olarak yer alır. Araştırmacılar geleneksel kahraman tipin inşa edilmesinde “kahramanın doğumu, evlenmesi ve başarıları, sonu-ölümü” ile ilgili üç temel noktanın önemli olduğunu ve bunların insan hayatının üç önemli devresine ilişkin ritüellerin ana prensiplerine karşılık geldiğini belirtirler (Raglan; 2003: 288).

Bu bağlamda Türkmen bahşıları tarafından anlatılan “Göroğlu’nun Zuhuru”, “Göroğlu’nun Evlenmesi” ve “Göroğlu’nun Ölümü” kolları, insan hayatına bağlı geçiş törenlerine ilişkin izleri yansıtırsa bile tabii olarak geleneksel kahraman Göroğlu tipini inşa eden bölümler olarak değerlendirilebilir. Ancak geçiş törenlerine ilişkin uygulamaların farklı bölümler ve kahramanlar üzerinden de yansıtılması, destan bütünlüğünde “toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” alanına ilişkin bir kültürel katmanın oluşumuna da imkân vermektedir. Mesela “doğum” uygulamalarıyla ilgili olarak “çocuksuzluk ve çözüm uygulamaları” (Oğuz, 2009: 136) alt başlığı çerçevesinde “evlatlık edinme” uygulaması ve töreni bunlardan biridir. Araştırmacılar, eski boy teşkilatlarının neslini devam ettirmek maksadıyla, hatta evlât sahibi olanların bile yabancı birini evlatlık aldığını ve bu uygulamaların ocak ve ailenin kurumlarının olgunlaştığı dönemlerde belirginleştiğini ifade ederler. “Evlâtlığın, analığın veya evlâtlık edinenin soyundan bir kadının göğsüne dokunması ya da memesini emmesi” uygulamasının da anaerkil topluluğun hatırası olduğunu belirtirler (İnan, 1987: 310-311). Anadolu’nun bazı bölgelerinde, analığın, evlâtlık edindiği çocuğu yanına alarak, sanki doğum yapmış gibi üç gün yatakta yattığı ve ziyaretleri kabul ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Türk kültüründe yaygın olan ve çeşitli metinlerde tavsif edilen “evlâtlık edinme” adetleri, benzer özelliklerle Göroğlu Destanı’nda da karşımıza çıkar ve uygulama özetle şöyledir:

“Göroğlu, Veyennem şehrinden Buldur kasabın oğlu Ayvaz’ı alıp Çandıbil’e getirir, Çandıbil halkı toplanarak onları karşılar. Ağayunus, herkesin önünde yakasını yırtıp, ‘kıyametlik oğlum ol’ diyerek Ayvaz’ı üç defa yakasından bırakıp, eteğinden çıkarır. Göroğlu da, Ayvaz ile kıyametlik ata-oğul andı içer.”

Destandaki “Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” kültürel katmanında düğün, ölüm, sihir-büyü ve bazı gelenek-görenek uygulamalarına ilişkin bilgiler de yer almaktadır. Mesela evliliğe yönelik olarak “eş seçiminde otoriteye saygı” (Oğuz, 2009:137) Türkmenler arasında yaygın bir gelenektir ve bu destan metnine de yansımıştır. Göroğlu ve Ağayunus, Ayvaz’ı evlendirmek için istişare ederler ve münasip kızın Gürcistan Şahı’nın ortanca kızı Gülruh olduğuna karar verirler ve onunla evlendirirler. Ancak düğün toyu öncesi gençlerin rızasını da alırlar. Düğünlere Çandıbil halkının yanında başka ülkelerden de insanlar davet edilir. Başka memleketlerden gelenleri geleneğe göre durumu uygun olanlar evlerine konuk alır. Düğünlere gelenler “at, deve, sığır, koyun, keçi, halı” gibi çeşitli hediyeler getirirler. Düğün toyu, Türkmen örf adetlerine göre hazırlanır. “*At yarıştıracak yarışçılar, atlarını tımar edip dolaştırıyor, güreş tutacak pehlivanlar kendilerini hazırlıyorlardı. Nağme söyleyecek bahşılar,*

dutarlarının tellerini değiştirip, köprüsünü ayarlıyorlar, tellerin akordunu kontrol ediyorlardı. İran'dan, Turan'dan ve daha başka memleketlerden misafirler geldiler. Geleneğe göre, uzaktan toya gelen misafirleri, Çandibil'in misafir almaya gücü yetenleri evlerine alıp gidiyorlardı.”

Türkmen gelenek ve görenekleriyle ilgili uygulamalar ölüm konusunda da destan metninde kendini gösterir. Bezirgân'ın ölümünde usulünce defnedilmesi, mezarının üstüne “altın nakışlı kubbe” yaptırılması ve belirli zamanlarda ziyaret edilmesi, aynı kültürel katmanla ilişkilidir. Diğer taraftan Türkmenler arasında hala yaygın olan Taşhavuz bölgesinde bulunan Âşık Aydın'ın türbesini ziyaret etmek ve muratlarına erişecekleri düşüncesiyle kurban keserek etini dağıtmak geleneği, destanda Göroğlu'nun Âşık Aydın'ın yanına giderek ondan icazet ve yardım alması epizoduyla verilmiştir. Bunlara çeşitli vesilelerle başvuru olan sihir-büyü uygulamalarını da ilave etmek mümkündür. Göroğlu'nun veya rakiplerinin yanında bulunan ve “dogagöy, cadıgöy, gurrandaz” gibi adlarla anılan büyücü, sihirbaz, falcı özellikli kişilerin olumlu-olumsuz amaçlı uygulamaları, destan metninde aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere geniş yer bulur.

“Ayvaz, bir gün Kırat'ı ve Göroğlu'nun Esen pehlivan adlı yiğidini alarak ava gider. Yolda mola verirler, Esen pehlivan uykuya yatar, Ayvaz, Kırat'a binip dolaşmaya çıkar. Adil şah'ın Gövdürgül adlı cadısı Ayvaz'ı görür, büyü ile onu yakalar, Kırat'ı ve Ayvaz'ı hapseder. Göroğlu, büyücüsü Saki vasıtasıyla durumu öğrenir. Pirlерinin ve kendisinin hayırduaları ile Saki'yi güçlendirir. Saki, kırlangıç şekline bürünerek Ayvaz'ın yanına gider, oradan nasıl kurtulacağı hakkında bilgiler verir. Perişan haldeki Ayvaz, Gövdürgül Cadı'yı aldatarak hapisten kurtulur.”

“Yerin altında yılan kııldasa duyan Zeynep cadı, bir yabancı ayağın bahçeye girdiğini anladı, koşup eyvana çıktı. Onun gözleri şah kâsesi gibi, burnu kepçe gibiydi. Aceleyle etrafına göz gezdirdi, Göroğlu'nu görür görmez tanıdı. Elinden gelen bütün büyüleri yapmaya başladı. Servican, bir ara Zeynep cadının bağın içinde bir adama büyü yapmaya çalıştığını gördü. Dikkatlice bakınca o adamın Göroğlu olduğunu anladı. Hemen Zeynep cadının büyüüne karşı büyü yapmaya başladı. O sırada Zeynep cadı ateş olup Göroğlu'nun üstüne doğru savruluyordu. Göroğlu; “bir belaya düştüm herhalde” diyerek kılıcını sıyırdı; etrafına sallamaya başladı. Kılıcı yumuşak bir şeylere değer gibi oldu, baksa ki, bütün etrafı kıpkırmızı gül, onların üzerine de gül yağıp duruyor. Servican, Zeynep cadının ateşini güle çevirmişti. Zeynep cadı, birden derya olup Göroğlu'nun üstüne indi. Göroğlu; “herhalde boğuldum” deyip, çırpınmaya başladı. O anda bir dağ parçası gelip deryanın önüne set oldu. Zeynep cadı

bu defa bozdoğan olup Göroğlu'nun üstüne geldi, gözünü oymak istiyordu. Göroğlu yine kılıcını salladı. Bozdoğan arkasından, önünden gelip kanadı ile vurup Göroğlu'nu şaşırtıyordu. O sırada bir yerden bir kartal süzüldü, gelip bozdoğana öyle bir vurdu ki, boz doğan neredeyse yerin dibine girecekti. Kartal yere indi, bir yuvarlandı kıza dönüştü. Göroğlu, bir baktı ki, bu kız, o bahçede kızların ortasında oturan peri kızı Servican, bozdoğan da Zeynep cadı. Yere serilmiş, ağzından kan gelip durur, canı geçen yıl çıkmış gibi kaskatı yattıyor.”

“Veli Hırtman ile Sultanlı misafir Hasan Bey, çadırın arka tarafından gelip, onların nikâhlarını bağlamak istediler. Nikâhı bağlayabilirlerse Aysultan'ı Taymaz Bey'den ayırarak Veli Hırtman'a alıp vermek istiyorlardı. Molla Maşrık da, bu işten habersiz değildi. Molla Maşrık bile bile yüksek sesle, “Bismillahirrahmanirrahim” dedikten sonra, kendi getirdiği şahitlerin yakınına oturup; “Filân adamın kızı, siz, filân adamın oğluna kendi vekâletinizi verdiniz mi?” deyince, Veli Hırtman, elindeki deve yününden eğrilmiş bir metrelik kadar ipin ortasından, “Hayır, vermedik” deyip, bir düğüm attı. Hasan Bey de, elindeki makası açıp kapatarak, “vermedik” sözünü tekrarlardı. Molla Maşrık yine, Taymaz Bey'e dönüp; “Filân adamın oğlu, siz, filân adamın kızıyla nikâhlanmaya razı mısınız?” deyince, Veli Hırtman, “Razı değil” deyip ipini düğümleyemeden, Merem ile Kamber bunların yanına geldi.”

“Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” kültürel katmanına at ve atçılıkla ilgili bilgi ve uygulamaları da ilave etmek mümkündür. At en eski dönemlerden beri Türkler arasında önemli bir yere sahip olmuş, kültürel yapının biçimlenmesinde merkezi rol oynamıştır. Kurban ritüelleri ve at yarışları bu kültürel uygulamaların başında gelir (Çelepi, 2017: 197-198). Bilindiği gibi Türkmenistan'da “güzel ve zarif olan Akhal Teke Atları, at ırkları içinde hızı, rahat yürüyüşü, akıllılığı, dayanıklılığı sayesinde tüm dünyada tanınır hâle gelmiştir. Akhal Teke Atları; dik bir duruşa, uzun ince bir boyuna, dik omuzlara, uzun bir sırta ve uzun bacaklara sahiptir. Her yıl kutlanan “At Bayramı” (Bedev Bayramı)'nda çeşitli at gösterilerinin yanı sıra farklı kategorilerde at yarışları da düzenlenmektedir (Yılmaz, 2015: 101). At ve atçılıkla ilgili bilgi ve uygulamalar Göroğlu Destanı'nda geniş yer bulur. Kırat'ın karanlık bir yerde özenle yetiştirilmesi yanında farklı türlerdeki atların farklı coğrafya şartlarındaki özellikleri bu konudaki yansımalarıdır: “Rengi al ise, o çakandır, ışığa hiç gelemmez. Atını güneşe doru sür. Kara doru ise, atını ağaçlıktan ağaçlığa, ormanda ormana doğru sür. Böyle renkli atlar genelde eskiden uyuz geçirmiş atlardır. Önceleri uyuz geçirmiş olan kaşıntısı üç dört yıl geçmezmiş. Doru atın toynağı taşlık yere uygun olmaz. Gelen at demir kır ise sen atını çöle, kumluğa doğru sür, onun toynağı bizimkiyle denk değildir. Toza dumana bulaşıp kumun içinde

sürünüp kalır.”

Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar:

Kahramanlık ana temalı destanların, mitolojik dönemden itibaren doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamaları bünyesinde barındırdığı bilinen bir gerçektir. Türk sözlü geleneği içinde, “kam, şaman, baksı, oyun, böğü” şeklinde adlandırılan, “sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik, şairlik” görevlerini de yerine getiren anlatıcılar, mitik zamana uygun olarak kalıplaşan gökyüzü ve yeryüzündeki varlıklara yönelik unsur ve motiflerin epik dönem anlatılarına taşınmasını da üstlenen (Ekici, 2004, s. 45) bir işleve sahiptirler. Anlatıcıların tasarımı ve farklı zamanlara ilişkin kodlamaları bünyesinde toplayan destanlar, güncellenip katmanlaşarak kültür tarihi içinde bir süreklilik kazanmıştır (Arslan, 2021:6). Türkmen Göroğlu anlatıları da, bu bağlamdaki olgusal durumun en açık verilerine sahiptirler. Başta kahraman Göroğlu ve Kırat olmak üzere bir bütün olarak destan metni, özelde Türkmenlerin genel olarak da Türklerin, doğa ve evrenle ilgili bilgi, inanç ve tasarımlarını açık ya da örtük biçimde aktara gelmiştir. Kozmolojik-mitolojik bilinç bağlamındaki “aydınlık-karanlık” anlamları, Türkmen Göroğlu anlatımlarında “kahramanın mezarda doğması, bir hayvan tarafından beslenmesi, Kırat’ın karanlıkta gelişip olağanüstü özellikler kazanması” gibi motiflerle yansıtılır. Aynı şekilde “kahramanın olağanüstü bir ata ve silahlara sahip olması, olağanüstü özelliklere sahip bir eşle evlenmesi, yaraların yıldız görünce iyileşmesi, devler, don/biçim değiştiren cadılar ve periler” aynı bilinç durumuyla ilgilidir (Arslan, 2021:7). Bunların dışında destan metninde sıkça tekrar edilen “*Ülker yıldızı gibi toplanmak*” (*Barı yıgnanıp, ülker yalı toplanıp durlar; kırk yigidem galanıñ kıblasından ülker yalı bolup göründi; ülker yalı toplanışıp, dag başına çıkdılar*) deyimini ve bu deyim anlamsal arkaplanına ilişkin kodlamalarla biçimlenen bazı macera bölümlerinin kurgusu üzerinden de doğa ve evrenle ilgili bilgiler aktarılır. Ülker yıldız topluluğunun başlangıçta tek bir yıldız veya tek bir yaratık olduğu, daha sonra parçalandığı tasarımı Türk mitolojisinde de çeşitli anlatılarla yer alır. Altay Türklerinin “Mecin” adı verdikleri bir hayvan, bir at veya öküzün toynağı altında parçalara bölünüp göğe yükselir ve “Ülker” yıldız kümesini oluşturur (Harva, 2014: 159-160). Dolayısıyla “*Ülker yıldızı gibi toplanmak*” deyimini, aynı bütüne ait parçaların bir araya gelmesi anlamında mitik düşünceye ilişkin bir hatırlama figürüdür. Benzer şekilde bir başka örtük hatırlama figürü ise “Büyük Ayı” yıldız kümesiyle ilgilidir. “*Bir Han, kızını evlendirmek için üç zor görevi yerine getirme şartı koyar. Kahraman, arkadaşlarıyla birlikte şartları yerine getirir Han’ın kızını alıp yola çıkarlar. Ancak Han’ın adamları peşlerine düşer, kahraman ve*

arkadaşlarının samimiyetini ve cesaretini gören Gök Tanrı, onları gökyüzüne alır ve Büyük Ayı yıldız kümesi böyle oluşur. Büyük Ayı yıldız kümesinin yanındaki küçük yıldız da Han'ın kızıdır” (Harva, 2014: 156). Kozmolojik bilgiyle ilişkili bu anlatı kurgusu, “Gülayım ve Erhasan” kolunda benzer, fakat dünyevi özellikteki bir kurguyla karşımıza çıkar: “*Göroğlu, Erhasan'ı evlendirmek için yiğitlerinden Erzurum'a gidip Gülayım'ı getirmelerini ister, fakat hiçbir gönüllü çıkmaz, Erhasan bu görevi kendisi yüklenir. Göroğlu, ona Kırat'ı ve silahlarını verir, Erzurum'a gönderir. Erhasan Erzurum'a varır, kendini at satmaya gelen bir seyis olarak tanıtır, şehre girer, Gülayım'ı bulur ve birlikte kaçarlar. Onların kaçtığını gören bahçıvan, gidip Şah'a haber verir. Şah, önce Karahan komutasındaki ordusunu onların peşinden gönderir, sonra da kendi oğullarıyla birlikte büyük bir ordu hazırlayıp yola çıkar. Erhasan, gelen ilk orduyu yener, dağıtır. Hasan Şah, onların peşinden yetişir, büyük bir savaş olur, Erhasan yaralanır. Gülayım, dağ çiçeklerinden melhem yapar, Erhasan'n yaralarına sürer, sonra onun zırhını giyip babasının ordusuyla savaşmaya devam eder. Hasan Şah'ın falcıları, savaşan kişinin kendi kızı Gülayım olduğunu haber verirler. Şah, kızını ikna edemez, savaş devam eder. Göroğlu, yiğitleriyle yardıma gelir, birlikte Hasan Şah'ın ordusunu yenerler. Çandibil'e dönerler, Erhasan ile Gülayım'ın toyu, düğünü yapılır.”*

El Sanatları Geleneği:

Türkmenler arasında gündelik hayatın çeşitli alanlarında kullanılan eşya, alet-edevat ve giyim-kuşam ile ilgili geleneksel meslekler yaygın bir şekilde yaşamaktadır. Bunlardan özellikle Türkmen kadınlarının yün, ipek, keten, pamuk kullanarak ürettikleri kumaş, halı, kilim, keçe gibi dokuma örnekleri, nakış ve örgüler yanında mücevher ustalarının kendine has süslemelerle ürettikleri takılar, eşyalar somut olmayan kültürel miras bağlamında önemli bir yere sahiptir. Demircilik, semer-eyer yapımı, dericilik-saraçlık, ağaç işleri gibi meslekler de toplumun sosyo-kültürel hayatına bağlı olarak canlılığını korumaktadır. El sanatları ile ilgili bütün bu alanlara dair örnekler Göroğlu Destanı içinde de kendini gösterir:

“Allı karalı halıları, kilimleri, güllü keçeleri uzunluğuna yazıp, dokuz kat minderleri etrafına döşedi.” “Usta Badam taş yontucuydu, gerekli olduğu zaman demirci ustalığı da yapardı. Göroğlu'nun altın kayışlı eyerini, zereşşan saçaklı gömleğini, kuştüyü yastığını, büyük hilalli düğmesini, makasını, at başlığından, kamçısına kadar getirip verdi.” “Ayvaz, sevinçle Kırat'ın başını yelelerini okşadı, altın eyeri üstüne atıp altın işlemeli koşumlarını taktı, giydirip kuşatıp eyerlemeye başladı. Kadife ter örtüsü, gül renkli örtü, altın kayışlı eyer, altın saçaklı köyneğe, güderi başlığını takıp, eksiksiz süsledi. Ayvaz'ın kendi de altın işlemeli elbiseler

giyinip süslendi, üstüne de savaş elbiselerini, zırhlarını giydi. Altın yakalı zırhının üstüne altın kınlı bıçağını beline kıştırıp, değirmi kılıcı beline taktı, elmas suyu verilen dört parça mızrağını eline alıp atlandı. Kırat'ın ala kayışının parlayışı, altın işlemeli mızrağın parlayışı güneş ile çakışıp ışıldadı.” “Nurali can, sekiz örüm kâkülünü toplayıp, ipek bir mendille bağladı. Yeşil çuhadan yapılmış güzel elbiselerini giydi, altın işlemeli kemerini beline taktı, eteklerinin iki ucunu beline kıstırdı, deri çizmelerini giydi.” “Ağayunus ile Sapar Köse, bunların ikisini de yapma bebek gibi süsleyip, güzel elbiseler giydirdiler. Aysultan'ın başına otağa, Taymaz'ın başına cıga oturttular.”

Destan metninde geçen benzeri ifadeler, Türkmenler arasında yaşayan geleneksel mesleklerin ve el sanatlarına dair ürünlerin adları ve kullanım alanlarına yönelik bilgileri aktarma işlevini yerine getirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak Köroğlu ve Destanı, Türk kültürel belleğinin dış dünyaya yansıyan anlam alanlarından biridir ve bu anlam alanı Somut Olmayan Kültürel Miras unsurları hakkında da önemli bilgileri sunmaktadır. Konuyla ilgili yukarıda kısaca temas edilen noktaların dışında pek çok örnek vermek de mümkündür. Farklı kültürel üretimlerin içiçe geçtiği ve katmanlaştığı bu alan, kişi ve grup kimliğinin, tarihsel ve zihinsel varoluşun kökensel dayanaklarını göstermesi, geçmişle ilişki kurma ve bir hatırlama biçimi olma yanında Türk kültürel bütünlüğünü anlama ve anlamlandırma yönünden de önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkmen Göroğlu anlatmaları başta olmak üzere bütün Köroğlu anlatmalarının ve diğer Türk destanlarının, Somut Olmayan Kültürel Miras çerçevesinde analitik incelemelerle stratejik ve işletilebilir bilgi haline getirilmesi bir gereklilik arz etmektedir. Sahip olunan kültürel bilginin tespiti, güncellenmesi ve yeniden üretimi yoluyla başta eğitim, sanat, turizm ve ekonomi olmak üzere toplumsal hayatın bütün alanlarında kullanılabilmesi ilgili kurum ve kuruluşlarca planlanmalıdır. Bu durum hem bazı temel problemlerin çözümüne hem de küreselleşen dünyada kimlikli bir ulus olarak yer alabilmemize katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Arslan. M. (1997). *Köroğlu Destanı'nın Türkmen Versiyonu Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme* (Basılmamış Doktora Tezi), EÜ. SBE. İzmir.
- Arslan. M. (2021). “Zamanın Ruhundan Anlatıcının Tasarımına Katmanlaşan Kahraman: Köroğlu”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.5, S.3, s. 1-13.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy-Denizli Örneği*, Kömen Yayınları, Konya.

- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Geleneksel Yayınları, Ankara.
- Raglan, L. (2003). “*Geleneksel Kahraman*”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Çev. Metin Ekici, Milli Folklor Yayınları, s. 277-303, Ankara.
- Yılmaz, M. (2015). *Türk Dünyası Somut Olmayan Kültürel Mirasları Envanter Çalışması*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, Ankara.